

О. М. РУМ'ЯНЦЕВ

Прикарпатські елементи у середньодніпровській культурі

Питання про зв'язок пам'яток середньодніпровської культури з курганами північно-східного Прикарпаття порушувалося багатьма дослідниками. Схожість між ними Т. Сулімірський та І. К. Свешников пояснювали спільним походженням з степів Північного Причорномор'я¹, а Я. Махнік та К. В. Бернякович навіть припускали їх однокультурність². Та тільки через відсутність властивого для середньодніпровської культури орнаменту у вигляді взаємоприлеглих трикутників на кераміці з прикарпатських курганів Я. Махнік взяв під сумнів цю гіпотезу³. Проаналізуємо пам'ятки обох територій.

На підставі вивчення матеріалів Т. Сулімірський прийшов до висновку, що поховання культури курганів Прикарпаття, як уся спільність культур шнурової кераміки, не можуть бути генетично пов'язані з степовими племенами Північного Причорномор'я, тобто носіями ямних пам'яток⁴. В той самий час проникнення степовиків у Середнє Подніпров'я не має заперечень. Т. Сулімірський відніс до середньодніпровських пам'яток усі поховання з курганів Середнього Подніпров'я доскіфського часу. Однак, зважаючи на те, що в ранніх похованнях виявлено інвентар ямної культури, дослідник висловив думку про виникнення середньодніпровської культури внаслідок злиття місцевого населення з племенами, які переселилися з території Прикарпаття⁵. На жаль, ці висновки не обгрунтовані детальним порівнянням, і тому роль прикарпатських племен надто зменшена.

Якщо не брати до уваги визначені ямі і зрубні поховання в складі середньодніпровських матеріалів, то спільність пам'яток обох територій більш виразна, особливо для тієї групи, яку І. К. Свешников відніс до раннього етапу культури шнурової кераміки Прикарпаття⁶. Запропонована ним періодизація більш слушна, ніж хронологічна схема Т. Сулімірського, який розподілив ці пам'ятки на три етапи, виходячи з типологічного аналізу кераміки, передусім амфорного матеріалу. Однак результати досліджень останнього не підтверджуються стратиграфічними даними.

У культурі курганів Прикарпаття Т. Сулімірський визначає етапи розвитку за наявністю основних форм посуду: саксо-тюрінгських амфор

¹ T. Sulimirski. Die schnurkeramischen Kulturen und das indoeuropäische problem.— La Pologne au VII Congrès international des sciences historiques. Warszawa, 1928, стор. 17; І. К. Свешников. Підсумки дослідження культур бронзової доби Прикарпаття і Західного Поділля. Львів, 1958, стор. 21.

² J. Machnik. Z badań nad wczesną epoką brązu na Ukrainie.— Sprawozdania z posiedzeń komisji oddziału PAN w Krakowie, 1958, стор. 3—4; К. В. Бернякович. Sidliste ludu ze snurovou keramikou na hornim Dnestru a Sanu.— Archeologické rozhledy, z. 5, 1959. Praha, стор. 692.

³ J. Machnik. Problem osad plemion kultury ceramiki sznurowej w dorzeczu górnego Sanu i Dniestru.— AAC, III. Kraków, 1961, стор. 209—218.

⁴ T. Sulimirski. Corded ware and globular amphorae north-east of the Carpathians. London, 1968.

⁵ Там же, стор. 66—67.

⁶ І. К. Свешников. Вказ. праця, стор. 15—20.

типу Шраплау для I етапу, меховських та саксо-тюрінгських типу II/a, II/c, а також кубків типу Хлопіце — Веселе — для II і кухлів з вушками — для III⁷.

I етап включає також усі пам'ятки, близькі до «загальноєвропейського горизонту» культур шнурової кераміки. Але для кожної групи цих культур загальноєвропейські елементи мають особливу характеристику, а тому хронологічним індексом бути не можуть. Систематизуючи матеріал, Т. Сулімірський не завжди проводить чіткі паралелі. Так, класифікуючи амфори за М. Бухвальдеком, він при визначенні позиції кубка з кургану № 5 поблизу с. Кульчиці посилається на К. Струве, оскільки в Чехії цей кубок зараховується до II етапу, а в Північній Німеччині — до I⁸. Зв'язок кераміки Прикарпаття з посудом I типу, за М. Бухвальдеком, і типу Шраплау, за У. Фішером, не є безперечний. Усі прикарпатські амфори значно більших розмірів, ніж чеські і саксо-тюрінгські. Відрізняються вони й орнаментацією, наприклад амфора з кургану неподалік с. Коропуж прикрашена трикутниками, які спускаються дотолу, а на ранніх зразках типу Шраплау цей орнамент відсутній. За класифікацією М. Бухвальдека, коропузька амфора належить до групи II/a⁹.

Щодо II та III етапів, то виникає питання, чому меховські амфори та кухлі з вушками віднесені до різних етапів, тоді як в краківсько-сандомирській культурі вони трапляються в тих самих похованнях¹⁰. Разом з тим кубки типу Хлопіце — Веселе, які Я. Махнік вважає найпізнішими¹¹, зараховано до II етапу. Пізній час кухлів з вушком Т. Сулімірський аргументує наявністю металу в деяких похованнях, проте металеві вироби знайдено також у комплексі з кубками типу Хлопіце — Веселе (Чижиків, Якторів) і меховськими амфорами (Баличі VII)¹².

На сучасному рівні наукових досліджень періодизація кожної групи шнурової кераміки може будуватися тільки на підставі самостійних фактів. Такими даними є результати стратиграфічних спостережень. Відповідно до того, як розміщені поховання у курганах культури шнурової кераміки, їх можна розділити на три групи: 1 — центральні поховання в материку; 2 — бокові поховання в материку; 3 — поховання на старовинному горизонті. Більшість центральних поховань орієнтована по осі схід—захід (там, де виявлені кістки, вони лежать головою на захід), значна частина — по осі північний схід — південний захід (кістяки орієнтовані на південний захід). Поховання 2-ї та 3-ї груп мають орієнтацію по осі північний схід — південний захід або південь — північ.

Цілком імовірно, що 1-а група — найбільш рання — належить до I етапу; бокові поховання в материку та центральні з орієнтацією північний схід — південний захід — до II, а поховання на старовинному горизонті — до III. Так звані провідні типи (за Т. Сулімірським) розподіляються за такими стратиграфічними горизонтами: I етап — орнаментовані саксо-тюрінгські амфори, в загальних рисах близькі до типу Шраплау, але більших розмірів; II — не орнаментовані саксо-тюрінгські амфори; II і III — меховські амфори та кухлі з вушком; III етап — кубки типу Хлопіце — Веселе та металеві вироби. I і II етапи в основному відповідають I етапу за періодизацією І. К. Свешникова. Тут йтиметься в основному про пам'ятки перших двох етапів. Перехід від I до II етапу обумовлений появою контактів з краківсько-сандомирською культурою, тоді як

⁷ T. Sulimirski. Corded ware..., стор. 25.

⁸ Там же, стор. 14.

⁹ M. Buchvaldek. Die Schnurkeramik in Böhmen. Praha, 1967, стор. 28.

¹⁰ J. Machnik. Studia nad kultura ceramiki sznurowej w Malopolsce. Kraków, 1966, стор. 79—96.

¹¹ Там же, стор. 140—144.

¹² М. Ю. Смишко. Богатое погребение начала нашей эры в Львовской области. — СА, № 1. М., 1957, стор. 243; Я. Пастернак. Перша бронзова доба на Галичині. — ЗНТШ, вип. 152. Львів, 1933, стор. 20—28.

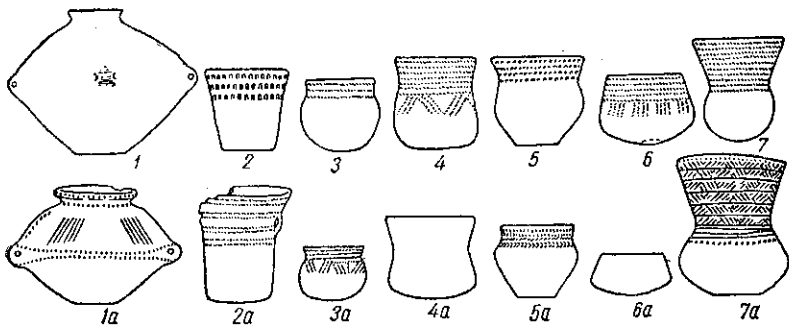

Рис. 1. Порівняльна таблиця пам'яток Прикарпаття та середньодніпровської культури:

1 — Бжезинка, курган № 4, центральне поховання; 2 — Бжезинка, курган № 3, поховання № 3; 3 — Ковпець, курган № 10; 4 — Седлиська; 5 — Бжезинка, курган № 1; 6 — Кульчиці, курган № 3; 7 — Остап'є, курган № 5; 1a — Гришанці; 2a — Гречаники; 3a — Кагарлик, курган № 238, поховання № 11; 4a — Долинка, курган № 60; 5a — Зеленки, курган № 343, поховання № 4; 6a — Дідне, курган № 1, поховання № 1; 7a — Стретовка.

III характеризується зв'язками з культурою типу Хлопце — Веселе або міграцією належних до неї племен на територію Прикарпаття. Після цього ареал місцевих племен розширився на схід і північний схід. Прикарпатські пам'ятки I й II етапів культури шнурової кераміки розміщені в Львівській, Івано-Франківській і Тернопільській областях Української РСР та на сході Жешовського воєводства ПНР¹³. Обмежимося загальною характеристикою цих матеріалів і зупинимося на питанні про співвідношення з пам'ятками середньодніпровської культури.

Для I і II етапів характерні кургани з похованнями, де простежується трупопокладення з кістяком у скорченому стані та трупоспалення. У III етапі вже наявне трупопокладення з випростаним кістяком (Баличі). Усі перераховані типи поховального обряду було зафіксовано і в пам'ятках середньодніпровської культури, на відміну від інших груп культури шнурової кераміки. Поховання з трупопокладенням бідніше за своїм інвентарем від поховань з трупоспаленнями. У деяких випадках простежено фарбування кістяка вохрою. Навколо кургану, а іноді біля ям викопувався рів, що й було виявлено Я. Махніком поблизу сіл Лукавиця та Бжезинка¹⁴. Такі самі рови зазначає І. І. Артеменко в курганах недалеко від с. Ходосовичі¹⁵. Як можна припустити, іноді над похованням споруджувалося щось на зразок навісу¹⁶. Аналогічні споруди виявлені І. І. Артеменком у пам'ятках дніпро-деснянської групи середньодніпровської культури в курганах № 10 (ур. Мошка) та № 3 (ур. Сергієва Грива)¹⁷.

Кераміка з поховань прикарпатських пам'яток дуже близька до середньодніпровської, майже всі основні форми посуду мають аналогії в пам'ятках Середнього та Верхнього Подніпров'я (рис. 1). Ще Т. С. Пассек зазначала подібність кубків з високою шийкою, виявлених у кургані поблизу с. Стретовка, до кубка з кургану неподалік с. Остап'є Тернопільської обл.¹⁸ (рис. 1, 7, 7a). Вони є своєрідними варіантами посудин типу А, як і кубок з кургану № 5 поблизу с. Кульчиці¹⁹. Екземпляри з сіл

¹³ Т. Sulimirski. Corde ware..., карта II.

¹⁴ J. Machnik. Studia nad kulturą..., стор. 240—249.

¹⁵ І. І. Артеменко. Неолитические стоянки и курганы эпохи бронзы близ с. Ходосовичи Гомельской обл. БССР.— Памятники каменного и бронзового веков. М., 1964, стор. 39, стор. 74.

¹⁶ Т. Sulimirski. Polska przedhistoryczna, cz. II. London, стор. 296.

¹⁷ І. І. Артеменко. Неолитические стоянки и курганы..., стор. 39—68.

¹⁸ Т. С. Пассек. К вопросу о среднеднепровской культуре.— КСИИМК, вып. 16. М., 1947.

¹⁹ Я. Пастернак. Шнуровая могила в Кульчицах. — Літопис Бойківщини, ч. VII. Чернівці, 1936, стор. 5.

Остап'є та Кульчиці знайдено в похованнях I етапу. До цієї групи кераміки слід віднести кубок з кургану № 1 неподалік с. Лукавиця²⁰. В прикарпатських пам'ятках трапляються посудини дзвоникоподібної форми типу Г атного (рис. 1, 4, 4а). Вони виявлені в похованнях етапів I (Колоколин, курган № 1; Лукавиця, курган № 1), II (Бжезинка, курган № 4) і III (Кринос, курган Настасіїна Могила²¹). До цього типу зараховані кубки з сіл Седлиска та Новосілки²². Якщо в пам'ятках київської та дніпро-деснянської груп середньодніпровської культури знахідки саксо-тюрінгських амфор рідкісні, то в Прикарпатті цей посуд зустрічається дуже часто (рис. 1, 1, 1а) і майже завжди в комплексах²³. За формою амфори можна розподілити на п'ять типів: біконічної форми з невеликою шийкою та двома вушками, розміщеними на середній, ширшій частині (близькі до типу Шраплау — за У. Фішером, типу А — за М. Бухвальдеком, та типу Іа — за Я. Махніком); біконічної форми, але з чотирма вушками (тип Іс — за Я. Махніком); з найбільшим діаметром та лінією згину у верхній частині, двома вушками, розміщеними на грані згину (тип Ів — за Я. Махніком); кулястої форми з невеликою шийкою і чотирма вушками біля неї (тип Іа — за Я. Махніком, або меховський — за Т. Сулімирським) та амфори так званого перехідного типу (за класифікацією Я. Махніка) — біконічної форми, з чотирма вушками, розміщеними біля шийки²⁴. Характерні для середньодніпровської культури посудини з кулястим тулубом, невисокою, відігнутою зверху або прямою шийкою та круглим або сплющеним дном також знайдено в Прикарпатті, але тільки в похованнях II етапу (рис. 1, 3, 3а). В основному цей етап включає посуд з округлими плічками, короткою, злегка відігнутою шийкою та плоским дном (рис. 1, 5, 5а), але в одному випадку його знайдено в похованні III етапу на старовинному горизонті разом з кубком типу Хлопце — Веселе (Лотатники, курган № 2)²⁵. Як вже зазначено, для Прикарпаття характерні посудини келихоподібної форми, іноді з невеликим вушком. Прикладом може бути кухоль з с. Гречаники (рис. 1, 2, 2а). Становить інтерес чаша з Кульчиці, що має округле дно та прямі стінки і є близькою до чаші з с. Ходосовичі (рис. 1, 6, 6а). Характерна деталь — невеликі поглиблення на денцях, властиві посуду обох культурних груп.

Орнамент посуду з поховань Прикарпаття та багатьох поховань середньодніпровської культури — це відбитки шнура та нарізні лінії, що утворюють горизонтальні ряди, а також ялинкові композиції. Іноді тулуб прикрашено «рушниками», які спускаються дотолу. Однак середньодніпровському посуду притаманний також «паркетний» орнамент. Здебільшого оздоблена лише верхня частина посуду, але деякі кубки гатнинського типу з Прикарпаття і майже всі кубки цього типу з пам'яток середньодніпровської культури прикрашено повністю²⁶.

Кераміка обох згаданих груп виготовлена з добре відмуденої глини, яка має домішку піску, колір її жовтуватий, товщина стінок 5—7 мм.

Кам'яні бойові сокири в комплексах Прикарпаття трапляються дуже рідко. Тут, проте, відомо чимало випадкових знахідок цих знарядь²⁷. Майже усі типи сокир з прикарпатських курганів, як зазначив Т. Сулімирський, аналогічні середньодніпровським²⁸. Виняток становить сокира

²⁰ J. Machnik. Studia nad kulturą..., табл. XXIV, 1, стор. 247.

²¹ T. Sulimirski. Corded ware..., табл. 6, рис. I; II, 1; J. Machnik. Studia nad kulturą..., табл. XXII, 3; XXIV, 2.

²² J. Machnik. Studia nad kulturą..., табл. XXIV, 5.

²³ T. Sulimirski. Corded ware..., стор. 12—14.

²⁴ J. Machnik. Studia nad kulturą..., стор. 31—36; T. Sulimirski. Corded ware..., стор. 12—14.

²⁵ T. Sulimirski. Corded ware..., табл. 6, рис. 3, 15.

²⁶ J. Machnik. Studia nad kulturą..., табл. XXII, 3; XXIV, 2.

²⁷ Там же, стор. 41—45.

²⁸ T. Sulimirski. Corded ware..., стор. 18—21.

ховальним обрядом дає змогу констатувати відсутність зазначеної закономірності (рис. 2). Оскільки для пам'яток Середнього Подніпров'я характерне випростане положення кістяка, то, враховуючи описані вище факти, можна взяти під сумнів вірогідність стратиграфічних спостережень І. І. Артеменка, на основі яких він виділив у культурі два етапи. Дослідник вважав, що «в курганах № 43, 44 поблизу с. Долинка та в кургані № 6 неподалік с. Гатне, де основними були поховання раннього етапу середньодніпровської культури, виявлені впускні поховання з керамікою типу Гатного»³⁴. Але посуд з вказаних поховань нічого спільного з керамікою типу Гатного не має. У кургані № 43 було знайдено посуд банкоподібної форми, зі сплосченим дном, невеликими, злегка відігнутими вінцями, близький до посуду зрубної культури, а в кургані № 44—ямний³⁵. Поховання, прийняті І. І. Артеменком за основні (найімовірніше, вони також були впускними, бо розташовані не в центрі кургану), безінвентарні.

Отже, за одним лише поховальним обрядом не можна визначити культурну належність поховань, а тим більше етап. У кургані № 6 поблизу с. Гатне посуд гатнинського типу виявлено на нижньому горизонті, а визначити, яке поховання на цьому горизонті найбільш стародавнє, неможливо. Нема підстав відносити до середньодніпровських пам'яток якесь інше поховання, крім зазначеного³⁶. Оскільки таке виділення етапів середньодніпровської культури не відповідає дійсності, то при дослідженні необхідно підійти до розгляду її в цілому.

Інвентар поховань із західною орієнтацією, характерною для І етапу культури шнурової кераміки Прикарпаття, найближчий до прикарпатського, бо тут немає кераміки, прикрашеної «паркетним» орнаментом. Останній властивий пам'яткам, в яких кістяки орієнтовані по осі південь—північ або південний захід — північний схід (рис. 3). У групу пам'яток з західною орієнтацією слід включити, враховуючи орнаментацию посуду, поховання з трупоспаленням поблизу Стретовки. За таким принципом усі поховання середньодніпровської культури можна розподілити на дві групи*. На жаль, відсутні стратиграфічні спостереження про їх хронологічні зв'язки. Однак металеві вироби, знайдені в похованнях з керамікою, прикрашеною «паркетним» орнаментом, свідчать про те, що ця група пам'яток, певно, пізніша, ніж поховання із західною орієнтацією.

Для з'ясування характеру зв'язків культур шнурової кераміки Прикарпаття та середньодніпровської слід визначити хронологічну позицію кожної групи пам'яток. За останній час з'явилося чимало стратиграфічних спостережень, що полегшують це завдання. Кургани поблизу с. Лукавиця були насипані на поселенні культури лійчастого посуду. Аналогічна картина простежена також при розкопках курганів неподалік сіл Коронуж та Стояніце³⁷. Виходячи з цих даних, можна було б припустити, що пам'ятки культури лійчастого посуду дають нам *terminus post quem* для пам'яток культури шнурової кераміки Прикарпаття. Проте Т. Сулімірський, М. А. Пелещин, І. К. Свешников та інші дослідники припускали синхронність обох культур³⁸. Уламки кераміки лійчастого посуду, виявлені в кургані поблизу сіл Коронуж і Стояніце, не можуть свідчити про їх співіснування. Імовірно, що насипи курганів виникли на місці поселення і

³⁴ И. И. Артеменко. Среднеднепровская культура.— СА, № 2. М., 1963 стор. 17.

³⁵ A. I. Budykowski. Mogiły w Jackowicy..., стор. 21.

³⁶ В. Антонович. Труды III АС, т. I. К., 1878, стор. LXXX.

* Очевидно, другу групу також можна буде диференціювати.

³⁷ J. Machnik. Studia nad kulturą..., стор. 248; T. Sulimirski. Corded ware..., стор. 125, 129.

³⁸ Т. Сулімірський. Corded ware..., стор. 31—32; Н. А. Пелещин. Древнее население Западной Волыни в III тысячелетии до нашей эры. Автореферат канд. дисс. К., 1967, стор. 15; І. К. Свешников. Підсумки дослідження..., стор. 4—8.

уламки потрапили до них разом з землею, причому курганом недалеко від с. Коропуж зруйновано житло культури лійчастого посуду³⁹. Посуд останньої з сіл Мишинець та Собечин не можна пов'язувати з культурою шнурової кераміки. У першому випадку його було знайдено в ямі на краю курганного насипу, а посуд з с. Сивки є випадковою знахідкою. На думку Т. Сулімірського, ці матеріали, можливо, походять з кургану⁴⁰.

	Прикарпаття	Середньодніпровська культура	
		Орієнтація зх	Орієнтація пн-пд
	•••••	•	•••
	•••••	•••	•••
	••		•
	•		
		•	•••
			•••••
			••
			••••

Рис. 3. Типи орнаменту, пов'язані з орієнтацією поховань.

трипільської культури етапу С/ІІ з пам'ятками культури шнурової кераміки Прикарпаття слід визнати сумнівною. В даному разі можна вважати безперечною лише одночасність етапу С/ІІ Трипільля з волинською групою культури лійчастого посуду, а також той факт, що прикарпатські пам'ятки культури шнурової кераміки з'явилися пізніше, ніж пам'ятки цього хронологічного горизонту. Однак Ю. М. Захарук, на основі стратиграфічних даних Я. Ковальчика, припустив, що в Прикарпатті культурі шнурової кераміки передувала не культура лійчастого посуду, а культура кулястих амфор⁴⁶.

Культура лійчастого посуду синхронна етапу С/ІІ трипільської культури, на що вказує існування імпорту⁴¹. В той самий час в археологічній літературі неодноразово зазначалась наявність зв'язків між обома культурами. Ця гіпотеза аргументується типологічною подібністю трипільських амфор до посуду культури шнурової кераміки та близькістю форм орнаменту (шнурового і метопного) на деяких посудинах трипільської культури етапу С/ІІ⁴². Однак усі перераховані елементи було виявлено також на її пам'ятках етапу С/І (Коломийщина І)⁴³. Трипільські амфори ближчі до амфор культури лійчастого посуду етапу Бюрек — Баальберг. Разом з тим у ній поширений і метопний орнамент⁴⁴. На зв'язок Трипільля етапу С/І та культури лійчастого посуду етапу Бюрек — Баальберг вказували Г. Думітреску, М. Запотоцький та Е. Неустурний⁴⁵. Враховуючи це, тезу про синхронність пам'яток

³⁹ Т. Сулімірський. Corded ware..., стор. 125—126.

⁴⁰ Там же, стор. 127.

⁴¹ Ю. М. Захарук. До питання про співвідношення і зв'язки між культурою лійчастого посуду за трипільською культурою. — МДАПВ, вип. 2. К., 1959, стор. 65.

⁴² J. Mačhnik. Uwagi o związkach kultury ceramiki sznurowej z kulturą trypolską. — Sprawozdanie kom. Od. PAN w Krakowie. Kraków, 1963.

⁴³ Т. С. Пассек. Периодизация трипольских поселений. — МИА, № 10. М.—Л., 1949, стор. 118—156, табл. 67.

⁴⁴ К. Жаждзевський. Kultura pucharów lejkowatych w Polsce zachodniej i środkowej. Poznań, 1936, стор. 114; J. Preuss. Die Baalberger Gruppe in Mitteldeutschland. Berlin, 1966, табл. XIII, 8.

⁴⁵ Н. Думітреску. Afinitati între cultura «Trichterbecher» și cultura «Cucuteni—Tripolie». — SCIV, 1955, N 3-4, стор. 913—923; М. Запотоцький. К вопросу початку культуры палеоквитных погару. — AR, 1957, z. 2, стор. 224; J. Neusturny. Neue Beiträge zum Neolithikum Rumäniens. — Slovianska Archeologia, VI, 1958, стор. 286—287.

⁴⁶ Ю. Н. Захарук. Вопросы хронологии культур энеолита и ранней бронзы Прикарпатья и Волыни. — КСИА АН УССР, вып. 12. К., 1962, стор. 48—52.

На жаль, матеріали з території, яка нас цікавить, не дають даних щодо існування таких зв'язків. В наш час на підставі стратиграфічних спостережень та серії радіовуглецевих дат можна вважати, що східна група культури кулястих амфор синхронна любонській фазі культури лійчастого посуду та раннім пам'яткам культури шнурової кераміки⁴⁷. Перша на Волині й Поділлі жодного разу не трапилась у місцях поширення другої, а також I етапу третьої. Отже, слід припустити, що культура кулястих амфор становить на Україні таку саму хронологічну позицію, як і в Польщі.

Іншою є хронологічна позиція середньодніпровської культури. Врештовуючи стратиграфічну картину карганів, М. Я. Мерперт довів, що на території Середнього Подніпров'я похованням середньодніпровської культури передують ямні, які синхронізуються з другою групою поховань ямної культури Нижнього Подніпров'я та верхнім шаром Михайлівського поселення⁴⁸. Першу групу зазначених поховань М. Я. Мерперт датує етапом С/II Трипільля на підставі знахідки пізньотрипільської статуетки серед матеріалів криворізької курганної групи⁴⁹. Інвентар першої групи аналогічний речам з середнього шару Михайлівського поселення, де знайдено уламки кераміки етапу С/II трипільської культури⁵⁰. Таким чином, між середньодніпровськими пам'ятками та трипільськими етапу С/II розташований горизонт ямних поховань. Пам'ятки середньодніпровської культури є дещо пізнішими матеріалами культури шнурової кераміки Прикарпаття.

Абсолютні дані існування обох культурних груп мають подвійний характер. Їх вік, з одного боку, визначається на підставі радіовуглецевого методу, а з другого — за традиційним археологічним методом датування. Але висновки в обох випадках не дуже відрізняються: ± 100 років. Більшість дослідників вважає за можливе відносити пам'ятки культури шнурової кераміки Прикарпаття до кінця III — початку II тисячоліття до н. е.⁵¹ Поховання середньодніпровської культури із західною орієнтацією слід датувати першою чвертю II тисячоліття до н. е.

А. Н. РУМЯНЦЕВ

Прикарпатские элементы в среднеднепровской культуре

Резюме

Вопрос о связи памятников культуры шнуровой керамики Прикарпаття и среднеднепровской культуры рассматривается в статье на материалах погребений этих территорий. Погребения культуры шнуровой керамики Прикарпаття по их расположению в кургане можно разделить на три этапа: погребения в центральных материковых ямах с ориентировкой по оси восток — запад; в центральных и боковых материковых ямах с ориентировкой по оси юго-запад — северо-восток, на древнем горизонте. Погребальный обряд и почти все формы сосудов первых двух этапов, а также каменный и кремневый инвентарь находят себе соответствие в памятниках среднеднепровской культуры. На III этапе появляются новые формы сосудов (кубки типа Хлопице — Веселе). Един-

⁴⁷ J. A. Bakker, J. C. Vogel, T. Wislanski. TRB and other C—14 Dates from Poland. *Helinium*, IX, 1969, 3, стор. 228—230.

⁴⁸ Н. Я. Мерперт. Древнейшая история населения степной полосы Восточной Европы. Автореферат докт. дисс. М., 1968, стор. 37—38.

⁴⁹ Там же, стор. 35.

⁵⁰ О. Ф. Лагодовська, О. Г. Шапошникова, М. Л. Макаревич. Михайлівське поселення. К., 1962, стор. 97.

⁵¹ Ю. Н. Захарук. Вопросы хронологии..., стор. 51.

ственное существенное различие между среднеднепровской культурой и памятниками I и II этапов культуры шнуровой керамики Прикарпатья — отсутствие на сосудах последней «паркетного» орнамента. Однако на керамике из среднеднепровских погребений с ориентировкой по оси В—З, характерной для наиболее ранних памятников Прикарпатья, упомянутая орнаментация также отсутствует. Наличие большого количества металлических изделий, найденных вместе с сосудами, украшенными «паркетным» орнаментом, позволяет считать эти погребения более поздними, чем те, которые ориентированы по оси В—З. Памятники ранних этапов Прикарпатья, вероятно, можно считать однокультурными с памятниками Среднего Поднепровья, рассматривая их как прикарпатский вариант среднеднепровской культуры. *Terminus post quem* для них дают материалы культуры воронковидных кубков, а также шаровидных амфор.

Є. В. МАХНО, І. М. ШАРАФУТДИНОВА

Могильник епохи пізньої бронзи поблизу хутора Компанійці на Дніпрі

Протягом 1960—1965 рр. експедиція ІА АН УРСР досліджувала виявлений О. В. Бодяньським могильник черняхівської культури неподалік хутора Компанійці¹. Могильник розташований в ур. Касюрівщина на піщаному підвищенні малопомітної надзапальної тераси лівого берега Дніпра, на відстані 1 км на схід від Компанійців і 8 км на південний захід від с. Григоро-Бригадирівки Кобеляцького р-ну Полтавської обл.

Підвищення позначене великим курганом. Навколо нього були слабо помітні плями і залишки насипів кількох майже зруйнованих курганів. На захід від великого кургану (насіпаного, певно, за часів ямної культури) розкопано 5200 м² і виявлено понад 460 черняхівських поховань та 20 поховань доби бронзи. З них одне — катакомбної культури — прикрите західною частиною кургану. Всі інші відносяться до часів пізньої бронзи.

Поховання пізньої бронзи розміщувалися в північно-західній частині розкопу на смузі, витягнутій з північного заходу на південний схід, шириною понад 30 і довжиною близько 70 м, загальною площею більше 2000 м². Майже в її центрі розташоване курганне поховання № 8 (26)². 16 тілопокладень розташовувалися на північний захід (1—7) та південний схід (9—17) від нього. Децю остронь в північно-східному напрямку були два поховання зі спаленням (рис. 1).

Ґрунт на розкопаній площі піскуватий. Під орним шаром залягає гумусований пісок, що на глибині 0,45—0,5 м поступово світлішає. Поховання доби пізньої бронзи залягали звичайно неглибоко — 0,4—0,7 м від поверхні і лише п'ять поховань виявлено на глибині 0,9—1,2 м.

Розкопані поховання становлять чотири групи.

I група. Це поховання з рештками кістяків та інвентарем. Поховання № 1 — 3, 5 зосереджувалися в північно-західній частині могильника доби пізньої бронзи. Поховання № 8, як уже говорилося, було центральним, а на південний схід від нього локалізувалося поховання № 14.

Поховання № 1 (187) — крайнє в південно-західній частині розкопу. Яма розмірами 1,55 × 1,35 м, глибиною 0,4 м була орієнтована з південного заходу на північний схід. Південно-східна частина її частково зруйнована,

¹ Експедицією керувала Є. В. Махно.

² Перша цифра тут і далі — номер поховання на плані, цифра в дужках — його польовий номер.